

ס. פאולא, ברזיל
כ' בטבת תשפ"ב

מי נהר

פנינים לפרשת שמות תשפ"ב

לרשעים שמתו בשלשת ימי אפילה 'היה אור במושבותם' - בגן עדן

וירא אלקים את בני ישראל וידע אלקים (ב' כ"ה)

במדרש (שמו"ר א' ל"ו): 'וירא אלקים' שעשו תשובה הבינונים וגם הרשעים הרהרו לעשות תשובה דכתיב (שיר השירים ב' י"ג) התאנה חנטה פגיה, 'וידע אלקים' - שאפילו אחד בחבירו לא היה יודע אלא הקב"ה לבדו, וזה מכוון את לבו וזה מכוון לבו ועושין תשובה.

וכן איתא במכילתא (פרשת בחדש פרשה א'): 'וירא אלקים את בני ישראל' - ראה בהם שעשו תשובה והם לא ראו זה את זה, 'וידע אלקים' - ידע בהם שעשו תשובה ולא ידעו זה בזה.

וכן הוא בתרגום יונתן כאן: וחמא ה' צער שעבודהון דבני ישראל וגלי קדמוי ית תיובתא דעבדו בטומרא דלא ידעו אנש בחבריה.

וטעון ביאור, מאי בעי בזה שעשו תשובה בסתר ולא היה יודע אחד בחבירו שעשה תשובה.

עוד צ"ב, מאחר שמבואר במדרש שאפילו הרשעים הרהרו לעשות תשובה א"כ למה מתו בשלשת ימי אפילה.

ונקדים דברי הספר זרע ברך שלישי (משנת תצ"א, פרשת לך לך - במהדו"ח עמ' פ"ו) שהביא מה שכתב הרמ"ע מפאנו בספרו עשרה מאמרות (מאמר חקור דין ח"ג פכ"א) עה"פ ולכל בני ישראל היה אור במושבותם - אלו הרשעים שעשו תשובה ומתו בג' ימי אפילה, היה להם אור במושבותם - בגן עדן, ויש להם חלק לעוה"ב מאחר שמתו מתוך תשובה, עכ"ד. והקשה בעל זרע ברך: וקשה מאחר שעשו תשובה למה מתו.

ותירץ ע"פ דברי הגמרא בעבודה זרה (י"ז.): 'כל באיה לא ישובון ולא ישיגו אורחות חיים' - וכי מאחר שלא שבו היכן ישיגו, הכי קאמר ואם ישובו לא ישיגו אורחות חיים, למימרא דכל הפורש ממינות מיית. ופירש רש"י: לא ישובון כל המשתמדים לעבודת כוכבים, אחר שנאבדו במינות אינם שבין, ואם שבין ממהרין למות מתוך צרה וכפיית יצרם וזו גזירת מלך עליהם למות. והנה איתא במדרש (שמו"ר ו' ה'): וידבר משה כן אל בני ישראל ולא שמעו אל משה וגו' - 'היה קשה בעיניהם לפרוש מעבודת כוכבים', ומבואר בזה שהיו אדוקין בעבודה זרה. ומוכן לפ"ז הטעם שמתו הרשעים בשלשת ימי אפילה אע"פ שעשו תשובה, דגזירת הבורא היא שהפורש ממינות מיית, ואתי שפיר דברי הרמ"ע מפאנו שעליהם נאמר דהיה אור במושבותם בגן עדן, דמאחר שעשו תשובה יש להם חלק בעוה"ב, עכ"ד.

אך יש להקשות על כך ממה שכתב החיד"א במדבר קדמות (מערכת צ' אות י"ב) בשם המפרשים דמה שאמרו כל הפורש ממינות מיית היינו דוקא ביחיד אבל בציבור לא, דזכות

הרבים מסייעתם, (וכ"כ בספרו צוארי שלל הפטרת מטות מסעי אות י"א). וכ"כ הגה"ק רבי שלמה קלוגר זצ"ל בספר עבודת עבודה (בע"ז שם), עיי"ש¹.

נמצא דציבור שעשו תשובה לא אמרינן בהו' כל באיה לא ישובון' וכל הפורש ממינות מיית. ומעתה עדיין צ"ב מדוע מתו בשלשת ימי אפילה אחר שגם הרשעים עשו תשובה ורבים היו.

ונראה שזהו שבא המדרש הנ"ל לתרץ, דמאחר שכל אחד עשה תשובה בינו לבין עצמו - 'ואפילו אחד בחבירו לא היה יודע אלא הקב"ה לבדו' - על כן לא נחשבה תשובתם כתשובת ציבור, דכל יחיד ויחיד עשה תשובה בסתר בפני עצמו ובזה אין את כח הרבים שיגן עליהם ממיתה. וזהו שאמר המכילתא 'והם לא ראו זה את זה ולא ידעו זה בזה', דמפני כן חשיב כל אחד בפני עצמו ונידונו כיחידים, ובזה לא יקשה לן דמאחר שעשו הרבים תשובה למה מתו, דכיון שלא היתה התשובה בכל הציבור יחד נתקיים בהם כל הפורש ממינות מיית².

*

בהגהות היעב"ץ (ע"ז שם) הקשה על מה שאמרו 'כל הפורש ממינות מיית' מהא דמנשה שעשה תשובה על שהרבה לחטוא בעבודה זרה (עי' סנהדרין ק"ג), ומצינו שחי טובא בתר דעבד תשובה.

יתכן ליישב ע"פ מה שנתבאר, דהנה כתב בשו"ת הרשב"א (ח"א סי' קמ"ח) דמלך חשיב כציבור דכל הציבור תלוי בו, עיי"ש מש"כ בזה גבי חזקיה המלך. וכ"כ מדעתו בטורי אבן (ר"ה י"ז): בתירוצו השני. ועי' משך חכמה סו"ס שמות בהפטרת זכור). ומעתה כיון דציבור יש להם כח וזכות שאינם מתים אף שפורשים ממינות, אתי שפיר דמנשה שהיה מלך ודינו כציבור חי טובא אחר שעשה תשובה ופרש ממינות.

*

בהמשך דברי המכילתא הנ"ל איתא: הרי הוא אומר 'וירא אלקים את בני ישראל' - שהם עתידין להכעיס שהם עתידין לנאץ, וכל כך למה מכח התשובה בה הקשה. (ובמכילתא עם פי' ברכת הנצי"ב הגירסא: 'מכח דתשובה בה הקשה').

וכתב בתורה שלמה פרשת שמות (פ"ב אות ר"ה): המלים האחרונות 'בה הקשה' אין להם ביאור, ויש מוחקים. ובילקוט ראובני גורס מכח התשובה ולא יותר, עכ"ל.

בשבות יהודה (להג"ר יהודה נג'אר זצ"ל, ליוורנו תקס"א) גרס נמי 'מכח התשובה', וביאר דאף שאין הקב"ה דן את האדם אלא לפי מעשיו של אותה שעה, כדילפינן בר"ה (ט"ז):

---

¹ בספר לפלגות ראובן (להג"ר זעליג ראובן בענגיס זצ"ל אב"ד ירושלים, חדושי אגדה ח"א עמ' קע"ט) פירש בזה הכתוב (דברים ד' ג-ד') ענייכם הרואות כי כל האיש אשר הלך אחרי בעל פעור השמידו ה"א מקרבך, היינו אף אם שב בתשובה משום שכל הפורש ממינות מיית, לא כן הרבים - ואתם הדבקים בה"א חיים כולכם היום, ד'כולכם' היינו ציבור וזכותא דרבים אלים. וכ"כ בספר שני אליהו (משנת תקס"ו, דרוש ד' לשבת תשובה ד"ה או יאמר) בשם המפרשים הראשונים ז"ל. וכ"כ בספר אברהם אנכי (להג"ר אברהם פלאג"י זצ"ל, ח"ב יחזקאל סי' ל"ג) ופירש בזה עוד הפסוקים ביחזקאל (ל"ג י' י"א) 'כן אמרתם לאמר וגו' ובס אנחנו נמקים ואיך נחיה וגו' שובו שובו מדרכיכם הרעים ולמה תמותו בית ישראל', דהם חששו שאם ישובו יהיו בכלל כל הפורש ממינות מיית, והשיב הקב"ה 'ולמה תמותו בית ישראל' - דהרבים אינם מתים. וכ"כ בספר מי מרום (ח"ז פמ"ה).

² ומדויק עפ"י מה דמייתי המדרש - על הא דהרשעים הרהרו תשובה - קרא דשיר השירים 'התאנה חנטה פגיה', דרש"י כתב שם: אלו פושעי ישראל שכלו בשלשת ימי אפילה. דלפי מה שנתבאר הרי שמטעם זה מתו - מחמת התשובה שעשו, דכל הפורש ממינות מיית, וזהו שממשיך המדרש ומבאר קרא ד'ידע אלקים' היינו שאפילו אחד בחבירו לא היה יודע אלא הקב"ה לבדו, וזה מכוון את לבו וזה מכוון לבו ועושין תשובה, דאילו היו עושים תשובה בציבור לא היו מתים.

מדכתיב גבי ישמעאל באשר הוא שם, מכל מקום כאשר באים לדון אם ראויים לנס אזי גם מה שעתידין לחטוא יש בו כדי למנוע הנס, (ושאני ישמעאל דלא היה נס כי הבאר היה קיים רק פקח ה' את עיניה). וזהו ששאל המדרש וכל כך למה - היינו כיצד זכו לנס אחר שראה אלקים שעתידין להכעיסו בעגל. ומשיב המדרש דמאחר שיעשו תשובה, על כן אף שראה העגל שעתידין לעשות הכי נמי ראה שעתידין לעשות תשובה על כך³.

יתכן להציע ביאור לגירסת המכילתא 'מכח התשובה בה הקשה' אשר נלאו חכמי לב למצוא פתרונה. דהנה אמרו בגמרא (ע"ז ד':) לא עשו ישראל את העגל אלא ליתן פתחון פה לבעלי תשובה וכו', והיינו דא"ר יוחנן משום רשב"י לא ישראל ראוי לאותו מעשה אלא למה עשו שאם חטאו צבור אומרים להו לכו אצל צבור. ופירש רש"י: לא עשו ישראל את העגל - כלומר גיבורים ושליטים ביצרם היו ולא היה ראוי להתגבר יצרם עליהן אלא גזירת מלך היתה לשלוט בהם כדי ליתן פתחון פה לבעלי תשובה, שאם יאמר החוטא לא אשוב שלא יקבלני אומרים לו צא ולמד ממעשה העגל שכפרו ונתקבלו בתשובה, עכ"ל.

נמצא שהקב"ה גרם להם לחטוא כדי ללמד לדורות כח ומעלת התשובה. והנה גבי פרעה - שגרם לו הקב"ה לחטוא בסירובו לשלח את בני ישראל - נקט הכתוב שה' 'הקשה' את לבו. ונראה שביטוי זה מתאים כל היכא שהקב"ה גורם לאדם לחטוא, על דרך שכתוב (יחזקאל י"א ט') 'והסירותי לב האבן מבשרם ונתתי להם לב בשר', הרי שלחטא מתייחס לב האבן הקשה. ואולי זו כוונת המכילתא - דמחמת שהקשה ה' לבם של ישראל והביאם לחטוא בעגל, משום הכי לא עיכב מה שעתידין לנאצו את גאולתם ממצרים, דהם מחמת עצמם אכן היו גיבורים ושליטים ביצרם כמש"כ רש"י. וזהו שאמר 'מכח התשובה בה הקשה', היינו שבעבור התשובה - להורות לרבים גודל כוחה - הקשה ה' את לבם של ישראל וגרם להם לחטוא.

.....

---

³ לפי דבריו יש ליישב מה שיש להקשות בדברי הגמרא (מגילה ו'): ואמר רבי יצחק מאי דכתיב 'יוחן רשע בל למד צדק' אמר יצחק לפני הקב"ה רבשי"ע יוחן עשו, אמר לו רשע הוא, אמר לו בל למד צדק, אמר לו בארץ נכוחות יעול (פירש רש"י: כלומר עתיד להחריב את ארץ ישראל). הרי דמחמת מה שעתיד להחריב את בית המקדש לא קיבל הקב"ה את בקשת יצחק לחון את עשו. וקשה מהא דאמר רבי יצחק עצמו (ר"ה ט"ז:) אין דנין את האדם אלא לפי מעשיו של אותה שעה שנאמר כי שמע אלקים אל קול הנער באשר הוא שם. אמנם לפ"ד השבות יהודה - דמחמת מה שעתידין לחטוא אין ראויים לנס, הכי נמי י"ל גבי עשו דמחמת מה שעתיד לעשות אינו ראוי לחנינה לפני משורת הדין.

'דרך שלשת ימים נלך במדבר' **להתנקות משלשת המידות הרעות - 'הקנאה התאוה והכבוד'**

ובאת אתה וזקני ישראל אל מלך מצרים ואמרתם אליו וגו' נלכה נא דרך שלשת ימים במדבר וגו' (ג' י"ח)

במדרש אגדה: נלכה נא דרך שלשת ימים - בישרו שיהיו עתידים ישראל לחוג שלשה רגלים.

ובתוספות השלם עה"פ (להלן ח' כ"ג) דרך שלשת ימים נלך במדבר: רמז שעתידין ללכת בשלשה רגלים לירושלים, וזהו דרך שלשת ימים - ג' רגלים, במדבר - בירושלים שנאמר 'ציון מדבר' (ישעיה ס"ד ט"ו).⁴

צריך להבין מה ענין שלשת הרגלים שעתידים ישראל לחוג בשנה לדרך שלשת הימים במדבר שביקש משה רבינו מפרעה.

יתכן לבאר ע"פ מה שכתב השם משמואל (פרשת בא תרע"ה) בשם אביו האבני נזר זצ"ל בביאור הכתוב 'דרך שלשת ימים נלך במדבר': כי משה רבינו ע"ה אמר כי כל איש הקרב לעבודת השי"ת צריך מקודם להכין עצמו **וללהתנקות מקנאה תאוה וכבוד** וכו'. זהו ענין הליכת דרך שלשת ימים במדבר, וכעין מה שנאמר במתן תורה 'היו נכונים לשלשת ימים' - לכוונה זו, עכ"ל.

וכן כתב עוד (פרשת תצוה וזכור תר"פ): והנה ענין שלשה ימי הגבלה - הגיד כ"ק אבי אדמו"ר זצלה"ה היות משה אמר לפרעה 'דרך שלשת ימים נלך במדבר', והיינו שצריכין להכנה שלשה ימים במדבר - מקום בלתי טרדות, **לנקות את עצמם משלשה דברים קנאה תאוה וכבוד** שהם בגוף ונפש ושכל, ורק אז נוכל לגשת לעבוד את ה'. ופרעה אמר 'לכו זבחו לאלקיכם בארץ' היינו עם כל הארציות והגשמיות, עד שהוצרך לשלחם בעל כרחו שלא בטובתו. וזהו הענין שאמר משה רבינו ע"ה שנצרך להכנה שלשה ימים כנ"ל נתקיים בשלשה ימי הגבלה, עכ"ל.

ונראה דע"פ דבריו מיושבת שאלת המפרשים 'איך צוה יתברך למשה רבינו ע"ה שיאמר בשמו דבר כזב ושקר' (לשון האברבנאל ג' א'),⁵ דאמת נכון הדבר שהיו זקוקים לשלשת ימי הכנה במדבר לפני גשתם לעבוד את ה', וזאת היתה הכוונה באומרו 'נלכה נא דרך שלשת ימים'. ואכן נתקיימו שלשת ימי ההכנה הללו בשלשת ימי ההגבלה שקדמו למתן תורה.

ומבואר בדברי האבני נזר דמה שהוצרכו לשלשה ימי הכנה דייקא הוא בשביל להזדכך - לפני קבלת התורה - משלשת עיקרי המידות הרעות שבאדם, שהם הקנאה התאוה והכבוד.⁶

[ומה שכתב דשלשת ימי הכנה אלו נתקיימו בשלשת ימי הגבלה - אתי שפיר היטב עם דברי החידושי הרי"ם (ליקוטי הרי"ם לשבועות) שלא זכו ישראל לקבל התורה עד שהיו נכונים בהכנתם שיהיו מסולקים מקנאה תאוה וכבוד, 'יוחן שם ישראל' - כנגד קנאה, מצות

---

⁴ יש להוסיף רמז לדבר: 'דרך שלשת ימים נלך במדבר' (עם האותיות) בגימטריא 'שלש רגלים תחג לי בשנה' (פרשת משפטים כ"ג י"ד).

⁵ וראה בחידושי מהרי"ל דיסקין שפירש דזו היתה טענת משה רבינו 'מי אנכי כי אלך אל פרעה וכי אוציא את בני ישראל ממצרים' (ג' י"א) - 'פירוש וכי יכול אני לשקר שבתחילה אני אומר אליו נלכה נא דרך שלשת ימים במדבר'.

⁶ יש למצוא רמז לכך: 'נלכה נא דרך שלשת ימים' בגימטריא 'הקנאה התאוה והכבוד מוציאים את האדם מן העולם' (אבות פ"ד מכ"א).

הפרישה - כנגד תאוה, ומצות ההגבלה - כנגד כבוד. ובפרי צדיק (חג השבועות אות י"א) כתב נמי: כי על המכוון הזה היה ג' ימי הפרישה - כדי שיבררו את עצמם בג' מידות הנ"ל (הקנאה התאוה והכבוד), שזה היה עיקר ההכנה למתן תורה, עכ"ל.

והנה כתב הפנים יפות (פרשת בשלח עה"פ עזי וזמרת י-ה) דשלושת הרגלים מבטלים בקדושתם את שלשת הכוחות של היצה"ר - הקנאה התאוה והכבוד. חג הפסח משבר כח התאוה, שלכך נצטוונו שלא לאכול חמץ ושאר, וזהו שנאמר 'בצאת ישראל ממצרים היתה יהודה לקדשו' - שהיו כולם בקדושה ופרושים מתאוות. חג השבועות - כנגד בחינות הכבוד והגאווה, והם נופלים ע"י כבוד התורה שנתגלה במתן תורה, וכתב 'כי ביום השלישי ירד כבוד ה' על הר סיני', וכבוד ה' שנתגלה אז מבטל כח הכבוד המדומה. וחג הסוכות - כנגד כח הקנאה והמחלוקת, והם נכנעים בכח הסוכה וד' מינים - שהיא התקשרות כל ישראל בלב שלם יחד.

וכן איתא בשפת אמת (סוכות תרל"ד, תרל"ו ותרל"ח): בשם אא"ז מו"ר ז"ל כי הג' רגלים הם לבטל הג' מידות רעות קנאה תאוה כבוד, עכ"ל.⁷ וכ"ה בליקוטי הרי"ם לפסח: השלשה רגלים נקראים 'רגלים' אשר עליהם העולם עומד, והמה כנגד 'קנאה תאוה כבוד' אשר כל העולם נטבעים בהם, וכל אחד מהרגלים הוא כנגד אחד להסירו, ובכל אחד יש כל הג', עכ"ל. ועוד שם: השלשה רגלים הם כנגד הקנאה והתאוה והכבוד - לבטלם, חג הפסח הוא כנגד התאוה - לחם עוני, חג השבועות - כנגד הקנאה וכו', וחג הסוכות הוא כנגד הכבוד משום שהוא זכר להיקף ענני כבוד, עכ"ל. והגה"ק רבי צדוק הכהן מלובלין זצ"ל כתב נמי (דובר צדק, ברכות אות כ"א): וזה גם כן שלוש רגלים, פסח - נגד קנאה, שיצאו לחירות, וכמו ששמעתי על מצה רומז להיות שמח בחלקו פת חריבה ושלוה בה דרך חירות, ושבועות מתן תורה - נגד תאוה, וסוכות - נגד ענני כבוד וכו', עכ"ל.⁸

---

⁷ באמרי אמת (שבת חוהמ"פ תרע"ג) ביאר דבריו: היינו שע"י הרגלים אפשר לתקן אלו המידות, כי כמו שעל אלו הג' מידות נאמר שהם 'מוציאין את האדם מן העולם' כך איתא גבי הג' רגלים דהמבזה את המועדות אין לו חלק לעולם הבא (אבות פ"ג מ"א), וכשמתקשרים בימים הטובים שהם ימים גבוהים אפשר לתקן אלו המידות.

⁸ בדרך זה יבואר מה שאמרה האתון לבלעם 'אתה מבקש לעקור אומה החוגגת שלש רגלים בשנה' (רש"י פרשת בלק כ"ב כ"ח), דהנה כל כחו של בלעם לקללם היה מכח שלשת מידות הללו, כדאיתא באבות (פ"ה מ"ט) דמידותיו של בלעם הרשע הן 'עין רעה' - הוא הקנאה, 'רוח גבוהה' - הוא הכבוד והגאווה, ו'נפש רחבה' - הוא התאוה, (ראה פנים יפות פ"ב בלק כ"ב כ"ו, כ"ג ט', כ"ד ב'). וזהו ששם ה' בפי האתון לומר לו דבני ישראל חוגגים שלש רגלים וע"י כן הם מתוקנים בשלשת המידות הללו, וממילא לא יוכל להם, (ראה שפת אמת פ"ב בלק תרנ"א ופ"ב חוקת תרנ"ח, שם משמואל פ"ב בלק תרע"ב ותרע"ז).

ויתכן לבאר דזהו שנאמר (הפטר פרשת בלק, מיכה ו' ח') הגיד לך אדם מה טוב ומה ה' דורש ממך כי אם עשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת עם אלקיך. דשלושת הדברים הללו הם כנגד הקנאה התאוה והכבוד. 'עשות משפט' - הוא ההיפך והתיקון לקנאה, דהנה כתב החתם סופר (פ"ב חקת ד"ה עמ"ש לעיל): אמרו חז"ל (שבת קל"ט). בזכות 'וראך ושמח בלבו' (פרשתנו ד' י"ד) זכה לחשן המשפט על לבו, והענין כי עיוות הדיינין נולד מקנאת איש אל רעהו, כי אם לא יהיה להדיין שום קנאה בלבו כי אם קנאת ה' צבאות להדוך רשעים תחתם ולהציל עשוק מיד עושקי כח לא יעוותו הדין. ובזולת, יתעוותו הדיינין ויתקלקלו המשפטים. לכן חשן משפט מכפר על הדיינין שהיה על לב אהרן אשר שמח בלבו ולא נתקנא בגדולתו של מרע"ה אחיו הקטן ממנו, עכ"ל.⁸ 'אהבת חסד' - הוא ההיפך והתיקון לתאוה, כמ"ש (משלי י"ח א') לתאוה יבקש נפרד, ופי' רבינו יונה (שערי תשובה שער ראשון אות ל"א): מי שמבקש ללכת אחר תאוותיו ורצונו נפרד מכל חבר ועמית, כי ירחקו ממנו אוהב ורע, כי תאוות בני אדם ומדותם חלוקות, אין רצונו של זה כרצונו של זה, עכ"ל. ומובן לפ"ז שהחסד בין איש לרעהו הוא היפך התאוה. והצנע לכת - הוא ההיפך והתיקון לכבוד, כמובן. ועל כן אחר שהזכיר הנביא (שם פס' ה') 'עמי זכר נא מה יעץ בלק מלך מואב ומה ענה אתו בלעם בן בעור וגו'' - דכפי שנתבאר היה כל כחו ע"י ג' מידותיו הרעות הללו, מעורר הנביא על היפוכן ותיקונן של מידות אלו, אשר מחמת כן הוא שמנעו השי"ת מלקללם.

העולה מן הדברים ש'דרך שלשת ימים במדבר' הם שלשת ימי ההכנה למתן תורה שהוצרכו להם בשביל להתנקות משלשת שרשי המידות הרעות - הקנאה התאוה והכבוד, וכיון שנתבאר דבכח שלשת הרגלים לבטל מידות רעות אלו, אתי שפיר דברי המדרש שנרמז בפסוק 'נלכה נא דרך שלשת ימים' שיהיו עתידים ישראל לחוג שלשה רגלים.

.....

איך הותר למשה רבינו לדחות המילה מפני הסכנה

ויאמר ה' אל משה במדין לך שוב מצרים כי מתו כל האנשים המבקשים את נפשך (ד' י"ט)

איתא בנדרים (ל"א: והובא ברש"י כאן פסוק כ"ד): אמר רבי חס ושלום שמשה רבינו נתרשל מן המילה, אלא כך אמר, אמול ואצא - סכנה היא שנאמר ויהי ביום השלישי בהיותם כואבים וגו', אמול ואשהא שלשה ימים - הקב"ה אמר לי לך שוב מצרים וכו'.

א[יש לדקדק מה הטעם שמביא רבי הקרא אמול ואשהא הקב"ה אמר לי לך שוב מצרים (ד' י"ט), ולמה לא מביא הקרא דכתיב מקודם (ג' י') ועתה לכה ואשלחך אל פרעה והוצא את עמי בני ישראל ממצרים?.

ב[בשיטה מקובצת (נדרים שם) הקשה: ואע"פ שלא ניתנה תורה להתיר איסור במקום סכנה וכו'. וביתר הרחבה הקשה כן הרא"ם (בפסוק כ"ד) וז"ל: אך קשה היאך התיר לעבור על מצות עשה דמילה משום סכנת הולד, והלא עדיין לא ניתנה התורה דכתיב בה 'וחי בהם' - ולא שימות בהם' עד שיתיר במקום סכנה. ואע"פ שאברהם אבינו קיים כל התורה כולה כדאיתא ביומא דנפקא לן מוישמור משמרת - אפילו ערובי תבשילין, ומסתמא מסר אותה לבניו אחריו, כמו שדרשו גבי וירא את העגלות שרמז לו שהיה עוסק בפרשת עגלה ערופה כשפירש הימנו, הוה מצי להחמיר על עצמו לקיים גם המצוות שאינן מכלל שבע מצוות שנצטוו בהן בני נח - אע"פ שעדיין לא נצטוו בהן, אבל להתיר המילה שנצטוו עליה במקום סכנה - שעדיין לא ניתנה התורה להתיר במקום סכנה, מי מצי להקל, עכ"ל⁹.

ג[במכילתא (ר"פ יתרו) איתא: דרש משה קל וחומר - ימול ויצא הרי סכנת נפשות, עכ"ל. לא נתבאר מהו הקל וחומר שדרש כאן משה רבינו, וצ"ב¹¹.

מדברי השי"ת 'כי מתו כל האנשים וגו'' למד מרע"ה דאין להכנס בסכנה עבור המילה

יתכן ליישב ע"פ מה שכתב המשך חכמה כאן וז"ל: לך שוב מצרים כי מתו כל האנשים המבקשים את נפשך - מוכח דאם היו חיים המבקשים את נפשו לא היה צריך לילך להוציא בני ישראל ממצרים, אע"פ שכל ישראל צריכים אליו - אינו צריך להכניס עצמו בסכנה. ומזה יצא לרבנו במשנה (מכות י"א:): שהגולה לעיר מקלט אפילו כל ישראל צריכים אליו כיואב בן צרויה אינו יוצא, ועיין אור שמח הל' רוצח (פ"ז ה"ח) בזה. ובזה יתפרש המכילתא פרשת יתרו ח"ו לאותו צדיק כו' אבל דרש משה קל וחומר ימול ויצא הרי סכנת נפשות. פי' דמה להצלת הרבים אמר לו השי"ת כי מתו כל האנשים ואינו מחויב להכניס עצמו בסכנה, כל שכן שמילה - שהוא על התינוק לבד - שאינו דוחה סכנת נפשות, וברור מאוד, עכ"ל.

⁹ כן הקשה בספר לשון זהב (להג"ר דוד טבלי שיף תלמיד הפני יהושע זצ"ל) בפרשתנו, ועיי"ש מש"כ בזה. ובמרכבת המשנה (על המכילתא ריש פרשת יתרו) הקשה דהו"ל להביא הכתוב (ג' ט"ז) לך ואספת את זקני ישראל וגו'.

¹⁰ הרא"ם תירץ: ושמא יש לומר דהאי קולא - קולא דאתא לידי חומרא הוא, שיותר טוב לבטל מצוה אחת במקום סכנה, שיקיים כל המצוות, ממה שיקיים מצוה אחת ויבטל כל המצוות, עכ"ל. ובשיטתו ק"ש שם תירץ נמי כן: נראה לומר כן לחלל דבר אחד כדי לקיים מצוות הרבה. וראה בפרשת דרכים דרוש שני שהאריך טובא לפלפל בדברי הרא"ם הללו - הן בקושיותיו והן בתירוצו, ואכמ"ל.

¹¹ יש שאין גורסים ק"ו בלשון המכילתא, וכן הוא בהגהות הגר"א. ובמרכבת המשנה שם כתב דאם היתה זו מילה שלא בזמנה נוכל לקיים הגירסא, 'דקל וחומר - ומה ספק פיקו"נ שהוא דוחה את השבת, מילה שלא בזמנה נדחית מפני שבת, ק"ו שספק פיקו"נ ידחה את המילה שלא בזמנה. וזהו שדרש משה ק"ו ואמר ימול ויצא סכנת נפשות'. אך רש"י בנדרים שם כתב דאותו התינוק היה בן שמונה ימים, הרי שהיתה מילה בזמנה.

והנה בדבריו מבואר היטב הקל וחומר שדרש משה רבינו.

לפי דברי **המשך חכמה** מצאנו יישוב גם לקושיית **השיטמ"ק והרא"ם** - איך הותר למשה לעבור על מצות עשה דמילה משום סכנת הולד - והלא עדיין לא נאמר 'וחי בהם' ללמד שפיקוח נפש דוחה כל התורה. דיש לומר שמשה רבינו למד זאת ממה שאמר לו השי"ת 'כי מתו כל האנשים המבקשים את נפשך', דמוכח שאילו היו עדיין חיים היה פטור מלהכנס לסכנה אף שהוא להצלת כל ישראל. ומזה גופא היה לו מקור ללמוד דאין להיכנס למצב של סכנה עבור קיום מצוה, וידע דנכון וראוי לדחות מצות המילה מפני הסכנה.

אם כנים הדברים נוכל ליישב דלכך מייתי הגמרא הך קרא דייקא דהקב"ה אמר למשה **לך שוב מצרים כי מתו כל האנשים וגו'**, להשמיענו גם את זאת - דבמקום שיש סכנה פטור מהמצוה, דלפי מה שנתבאר הרי שכן מוכח מפסוק זה ומכאן הוא שלמד משה שלא למולו במקום סכנה. נמצא דפסוק זה שהביאה הגמרא משמש מקור לא רק להא דנצטווה מפי השי"ת ללכת למצרים אלא גם לענין הראשון שאמר 'אמול ואצא - סכנה היא'. משא"כ הפסוק דכתיב מקודם (ג' י') ועתה לכה ואשלחך אל פרעה וגו', דלא נזכר שם 'כי מתו כל האנשים וגו'' וממילא אין משם מקור לענין דחיית המצוה מפני הסכנה.

לפי דברי הגמרא 'כי מתו כל האנשים' היה פתח לנדרו

אמנם בעיקר דברי **המשך חכמה** יש להעיר מהמבואר בנדרים (ס"ד): דמה שאמר לו השי"ת 'כי מתו כל האנשים' הוא לפי שמשה רבינו נשבע ליתרו שלא ישוב למצרים ועתה שציווהו לשוב מצא לו פתח לנדרו, (דמאחר שלא נדר אלא משום אותן האנשים א"כ יש להתיר נדרו אחר שמתו, או שירדו מנכסיהם, ע"ש). וא"כ אין מכאן שום ראיה דאם היו חיים לא היה צריך להכניס עצמו בסכנה, וצ"ע.

שוב התבוננתי דבזה יהיה מיושב מה שבגמרא (בנדרים הנ"ל) אכן לא נזכר שדרש משה רבינו קל וחומר, וכבר עמד בזה **המרכבת המשנה** על המכילתא שם. דהבבלי לשיטתו שמשה רבינו נשבע ליתרו שלא ישוב למצרים (כמבואר בנדרים ס"ה. וברש"י שם ד"ה במדין), ועל כן הוצרך לפתח כדי להתיר נדרו לפני חזרתו למצרים. אבל יעויין **במכילתא** ר"פ יתרו דמבואר ששבועתו ליתרו היתה שבנו הראשון יהיה לעבודה זרה, ע"ש. ולפ"ז אין שום שייכות בין 'כי מתו כל האנשים' לענין הנדר, ושפיר י"ל כביאור המשך חכמה - דמה שאמר הקב"ה 'כי מתו כל האנשים וגו'' היינו משום שאם היו עדיין בחיים היה פטור מללכת מפני הסכנה.

נמצא ד**המכילתא לשיטתיה** נקט שדרש משה קל וחומר, (דאם הסכנה פוטרתו מהצלת כל ישראל כל שכן שפוטרתו ממילת בנו). אבל לדעת הש"ס דמה שאמר לו 'כי מתו כל האנשים' היה בשביל פתח לנדרו (וממילא אין ללמוד מזה מידי לענין פטור ממצות ה' מחמת סכנה), נמצא דליכא לקל וחומר הזה, ולשיטתיה דהש"ס אכן לא נזכר בגמרא שדרש קל וחומר¹².

לדעת הבבלי חמורה יותר מצוה של קודם הדיבור

באופן אחר יש לבאר דברי המכילתא שמשה רבינו דרש קל וחומר, דכבר העירו המפרשים שלא נתפרש מה קל וחומר יש כאן. ועוד דבגמרא בנדרים לא נזכר שדרש משה קל וחומר בזה.

דהנה כתב **בגור אריה** (ד' כ"ד) על דברי הרא"ם הנ"ל: 'ודברים אלו אין הבנה להם, דהאי 'וחי בהם ולא שימות' אינו מצות עשה, רק דמתיר שיהיה נדחה המצוה במקום סכנה, וכיון

¹² אכן לפ"ז שוב אין לומר כביאורנו הנ"ל בדברי הגמרא - דמייתי הפסוק המאוחר כדי ללמדנו מקורו של משה רבינו לדחות המילה מפני הסכנה (וכדברי המשך חכמה), דלפי דברינו כאן הרי שלשיטת הגמרא אין מקור מפסוק זה לענין דחיית המצוה, דיכי מתו כל האנשים' ענינו למצוא פתח לנדרו.

דהיתרא הוא מה חילוק יש בין קודם מתן תורה ובין לאחר מתן תורה. ואדרבה קל וחומר, דאפילו לאחר מתן תורה שרבה להם מצוות - נדחה המצוה במקום סכנה, קודם מתן תורה שלא רבה להם - כל שכן, עכ"ל המהר"ל¹³. (והוסיף בזה עוד: שאין להקשות מנא ידע הך סברא ועדיין לא ניתנה התורה שכתוב בה 'וחי בהם ולא שימות בהם', כי הרבה דברים הם בתורה שהחכם יודע - מכח חכמתו דבר שתליא בסברא - כמו זה).

מעתה י"ל שזו גופא כוונת המכילתא שדרש משה רבינו קל וחומר אמול ואצא - הרי סכנת נפשות, דאם מצינו שמצוה של אחר מתן תורה נדחת מפני סכנה, כל שכן מצוה שקודם מתן תורה.

אמנם נראה דזה תלוי האם אכן מצוות שנצטוו במתן תורה חמורות טפי ממצוות של קודם מתן תורה, או שמא איפכא מסתברא. דמצינו בזה לכאורה פלוגתא בין הבבלי והירושלמי, דהתוס' בקידושין (ל"ח.) הביאו דעת הירושלמי דעשה שקודם הדיבור אין דוחה לא תעשה שאחר הדיבור (ועל כן אין עשה דמצוה דוחה ל"ת דאכילת חדש, ע"ש). ואילו בגמרא בבלי (יבמות ה'): איתא 'ומכולהו נמי שכן ישנן לפני הדיבור', הרי שאם נאמר קודם מתן תורה אדרבה איכא סברא טפי דידחה לא תעשה. וכבר הקשו כן באור זרוע (ח"ב אות רל"ג) והמהרי"ט בחידושיו לקידושין שם¹⁴.

וזה לשון הגה"ק רבי יוסף ענגיל זצ"ל בבית האוצר (כלל א' אות י"ג): כבר העירו ז"ל דבירושלמי (הובא בתוס' קידושין דף ל"ח ע"א ד"ה אקרו) דאמר דאין עשה דמצוה דוחה ל"ת דחדש מטעמא דאין עשה שקודם הדיבור דוחה ל"ת שלאחר הדיבור, הסברא איפוא מהופכת לסברת הבבלי יבמות, דהש"ס דידן ס"ל דמה שהוא לפני הדיבור חשוב מעלה, והירושלמי ס"ל דאדרבה חשוב גרעון, עכ"ל.

[יתכן שמהאי טעמא מצינו בירושלמי (מו"ק פ"ג ה"ה, והובא בתוס' מו"ק כ').] הכלל שאין למדין מקודם מתן תורה, והיינו לטעמיה דקליש מה שנאמר קודם מ"ת, ומשום הכי אי אפשר ללמוד מזה על לאחר מתן תורה. ובזה יש ליישב מה שמצינו בבבלי דרשות לרוב מהנאמר קודם מ"ת, כי דעת הבבלי דאדרבה מה שנאמר קודם מ"ת עדיף טפי. (ראה בית האוצר כלל א' אות ד' ד"ה וע"ע ירושלמי ואות ז' ד"ה ובגוף)¹⁵.

¹³ ביאור הדברים כתב הגרי"ד הרטמן שליט"א בהערותיו על הגור אריה: כל שכן זה יובן ע"פ מה שכתב בתפארת ישראל פ"ה בביאור המשנה במכות (כ"ג:): רצה הקב"ה לזכות את ישראל לפיכך הרבה להם תורה ומצוות, שכתב שם בזה הלשון: 'כי מה שישאל הם מוכנים אל התורה היא מדריגה בפני עצמה וכו'. ואם נתן להם מעט מצוות לא היה הזכות שלהם כל כך כמו שיש להם זכות במה שיש להם תורה שיש בה מצוות הרבה ומוכנים אל הרבה מצוות וכו'. כי זה מסגולת נפשם של ישראל שהם מוכנים אל המצוות'. וא"כ לאחר מתן תורה מוכנים ישראל למצוות יותר מאשר קודם מתן תורה, ואם מצוה שישאל מוכנים אליה (לאחר מתן תורה) נדחת מפני פיקוח נפש, ק"ו שמצוה שאין ישראל כ"כ מוכנים אליה (קודם מתן תורה) שתידחה מפני פיקוח נפש.

¹⁴ בשאגת אריה (סימן צ"ו) הקשה נמי כן וז"ל: יש להקשות על הא שכתבו התוס' בשם הירושלמי דאין עשה דקודם הדיבור דוחה ל"ת, אלמא עשה דקודם הדיבור קיל, ואלו בגמרא דידן משמע אדרבה דעשה דקודם הדיבור חמיר טפי מלאחר הדיבור דהא בפ"ק דיבמות רוצה ללמוד הגמרא דעשה דוחה ל"ת שיש בו כרת מפסח ומילה ותמיד שדוחין את השבת, ודחי מה לכולהו שכן ישנן לפני הדיבור. אך ע"ש מה שכתב ליישב, וכ"כ הפני יהושע והמקנה בקידושין שם.

¹⁵ יצוין לדבר נחמד שכתב בזה השדי חמד (מערכת חמץ ומצה סי' י"ד אות ט') בשם גאון אחד, פירוש מחודד בדברי הגמרא בקידושין (כ"ט:): ללמוד תורה ולישא אשה מה קודם, ומסיק ולא פליגי הא לן הא להו, ע"ש רש"י ותוס'. וי"ל דהנה מצות פריה ורביה היא מצוה שקודם הדיבור, ולדעת הבבלי עדיפא ולכן היא קודמת, ומשום הכי ישא אשה ואח"כ ילמד תורה. ואילו להירושלמי עשה שאחר הדיבור עדיף, לכך ילמד תורה ואח"כ ישא אשה. וזה הפירוש הא לן - פירוש לשיטת הבבלי, והא להו - פירוש לארץ ישראל וכשיטת הירושלמי. ובספר הזכרון אהל חייא (עמ"ס קידושין בדף כ"ט:) הובא כן בשם הג"ר אליהו לאפיאן זצ"ל.

מעתה יובן דהקל וחומר שנקט המכילתא אינו עולה יפה אליבא דהבבלי, ומדויק היטב
דבגמרא (נדרים הנ"ל) לא נזכר כלל שמשה רבינו דרש קל וחומר, **דהבבלי לשיטתו** דחמור
טפי מה שנאמר קודם מתן תורה - וממילא אין כאן קל וחומר בזה. אבל המכילתא דנקט
קל וחומר י"ל דהיינו כשיטת הירושלמי דמצוה של אחר הדיבור חמורה טפי.

.....